

Jan Błonski / RÖPCÉDULA 1942-BŐL

1942 tavaszára a lengyel ellenállási mozgalom tudatára ébredt, mi Hitler valódi célja: elpusztítani a zsidókat. Ekkor határozta el neves lengyel személyiségek egy csoportja, hogy e szörnyűséget a lakosság tudomására hozza. Ezért az év augusztusában röpcédulát jelentetett meg, igen jelentős példányszámban. A röpcédulát Zofia Kossak, akkoriban közismert és nagyrabecsült katolikus író nő fogalmazta. Idézek belőle néhány mondatot. Miután Kossak felvázolta az általános helyzetet, a következő végkövetkeztetésre jutott: „Nekünk, lengyel katolikusoknak, fel kell emelnünk szavunkat! A zsidókkal szembeni érzéseink nem változtak, továbbra is Lengyelország politikai, gazdasági és szellemi (*ideowi*) ellenségeinek tartjuk őket. S azt is tudomásul vesszük, hogy jobban utálnak bennünket, mint a németeket, és bennünket tartanak felelősöknek sorsukért [...] Ám, ellenérzésünk nem ment fel minket attól, hogy a bűnt el ne ítéljük [...] Aki hallgat a gyilkosságról – a gyilkos bűntársává válik, aki nem ítéli el a bűnt, az elfogadja!” Végül, Kossak felhívja honfitársait és hittestvéreit, hogy ne rettenjenek vissza a várható következményektől, és segítsék a zsidókat.

Érdekes szöveg, napjainkban talán már nehezen is érthető. Ritkán idézik, akkor is némi zavarodottsággal és különböző célokból. Egyrészt ezzel próbálják bizonygatni: a zsidókat még azok a lengyelek is segítették, akik utálták őket. Másrészt pedig azért idézik, hogy igazolhassák: lám, még azok a lengyelek, akik elhatározták, hogy segítenek a zsidókon, még ők is kelleetlenül cselekedtek. Én viszont csupán rekonstruálni szeretném azt az intellektuális-morális helyzetet, amely eszméknek és értékeknek ekkora ütközéséhez vezetett. Előljáróban meg kell valamit említenem: tanúk bizonyossága szerint Zofia Kossak a valóságban távolról sem táplált akkora ellenérzéseket a zsidókkal szemben, mint amekkora írásából következik. Felhívását feltételezhetően azért fogalmazta így, hogy elébe menjen (a lehető legrövidebb úton, a legegyszerűbben) a várható ellenvetéseknek, és így adjon hangsúlyt a sürgető és feltétlen feladatnak: a zsidók megsegítésének. Mindez lehetséges, sőt, valószínű, bár eszmefuttatásom lényegét nem érinti; annyi különbséget eredményez csupán, hogy az ellentmondás így túllépi egy személy benső világát, és a kollektív tudat ellentmondásává válik. Ugyanakkor azt is el kell mondanom, hogy Zofia Kossak maga is erőteljesen kivette részét „ellenségei” megsegítéséből, és néhány tucat – ha nem még több – zsidó személy szerint neki köszönheti életét. Ekkora bátorság, ekkora áldozathozatal minden bírálatot *ad personam* méltatlanná tesz.

A szöveg, a „lengyel katolikusok” nevében írt szöveg viszont létezik! A *polak katolik* – lengyel katolikus – kifejezés akkoriban gyakran előfordult az egyik jobboldali lengyel párt, a nemzeti-demokratikus párt szóhasználatában. E párt egyáltalán nem rejtette véka alá antiszemitizmusát, éppen ellenkezőleg. Kossak röpirata nyilvánvalóan az ilyen jellegű tömegekhez kívánt szólni. A „lengyel katolikus” tandemben kétségtelenül a katolikusokra várt a zsidók megsegítésének feladata, a lengyel kizárólag azért hozna áldozatot, mivel „határozatilag” katolikus. Vagyis a zsidók érdekében végigvitt érvelés lényegében vallási jellegű. Az evangélium szerinti üzenet áll tehát szemben a világi érdekekkel (amit a szerző nem is hanyagol el). Nyíltan szó esik az ellenség szeretetéről – e legnehezebben teljesíthető parancsolatról. Sőt, szinte a zsidók elvakultsága és igazságtalansága („jobban utálnak bennünket, mint a németeket”) buzdítja arra Kossakot, hogy a segítségükre siessen. Mert minél gonoszabb az ellenségünk, annál nagyobb az érdem, ha életünket áldozzuk érte. És ne feledjük egyetlen pillanatra sem, hogy Lengyelországban halál járt mindazoknak, akik enyhíteni próbáltak a zsidók sorsán.

Figyeljünk fel itt arra az ellentmondásra, amelyet oly fájdalmasan éltek meg akkoriban sokan, így az antiszemita jobboldal képviselői is: arra a nehézségre – vagy inkább lehetetlenségre – gondolok, amely akkor merül fel, amikor megkíséreljük összeegyeztetni a nemzeti és a keresztényi fogalmát. S ha mélyebbre ásunk itt, még súlyosabb dologra bukkanunk. A zsidókat tehát Lengyelország ellenségének kiáltották ki, politikai és gazdasági ellenségnek, de szellemi és intellektuális ellenségnek is. E gyűlölet, mely a zsidóságot egyöntetűen sújtotta, nem fakadhat másból – vélhetjük –, mint magából a zsidó vallásból. És ez érvelésben máris a hagyományos keresztény antiszemitizmus nyomaira bukkanunk; így a zsidók segítését előíró parancsolat – legalábbis potenciálisan – apologetikus színezetet kap, hiszen azt látszik bizonyítani, hogy az Újtestamentum felette áll az Ótestamentumnak.

Meglehet, a röpirat szerzője nem így értelmezte kijelentését. De akkor hogyan lehet hibáikért vagy bűneikért elmarasztalni azokat, akiket éppen meg akarunk menteni? Megalázni és ugyanakkor megsegíteni embe-eket – par excellence farizeus magatartás.

Így tehát elegendő néhány mondat, s a helyi nemzeti érzés máris összeütközésbe kerül a keresztény univerzalizmussal, akár csak a hagyományos keresztény antiszemitizmus az evangélium üzenetével, melyhez pedig Kossak oly szenvedélyesen hűségese akart maradni. . .

Felbukkan azonban a szövegben még egy szereplő, és az ő révén ragadhatjuk meg a különbséget a hagyományos, keresztény antiszemitizmus és a pogány, totális antiszemitizmus között. E harmadik szereplő csöndben marad, megelégszik a gyilkolással, először a zsidót öli meg, azután azt, aki megpróbálja megmenteni; gyilkol, miközben „tudományos” elméletet hallgat arról, hogy a világ hamarosan megtisztul a gonosztól, vagyis a zsidóktól.

E harmadik szereplő árnyéka borítja sötétbe a röpiratot. Mivel a zsidókat eleve ellenségnek tartja, ezáltal mintegy elfogadja, hogy a náci propagandában van valami... bár a végkövetkeztetés ennek homlokegyenest az ellenkezője. Jogosan merül fel a kérdés: vajon kik voltak képesek Kossak fejtegetését követni? Kizárólag azok, akik magukévá tették azt az erkölcsi paradoxont, amely szerint a zsidók gonoszsága – érvvé válva! – embereket arra készítet, hogy segítse a zsidókat. Ami viszont a lakosság zömét illeti: az író szavai szinte felmentést adnak nekik közömbösségükért. Ezért válhatott a röpcédula – bármi volt is alkotójának eredeti szándéka – botrány forrásává.

A zsidók természetesen nem voltak „Lengyelország ellenségei”... Ezért azon is el kell gondolkodnunk, mi vezette Kossakot arra a következtetésre, hogy a zsidókkal nem lehet egyezsége jutni. A zsidók „bennünket tartanak felelősöknek sorsukért” – írja, majd nem állja meg, és hozzáfűzi: „Hogy miért, mi okból van ez így, az örökre a zsidó lélek titka marad”. E megjegyzésből kiderül, hogy Kossak szerint minden közeledési kísérlet eleve halálra van ítéelve. A „nemzeti érzés” hiányával ez nem igazán magyarázható, ráadásul a fogalom többféleképpen értelmezhető, s a röpirat szerzője maga is bizonyította, hogy nem a nemzeti érzést tartotta a legfőbbnek. Talán a „szellemi” ellenséges viszony felől kell a dolgot megközelíteni? Nem lehetetlen.

Próbáljunk csak behelyezkedni az író gondolkodásmódjába. Zofia Kossak tapasztalatból tudja, hogy a zsidó kereskedők konkurenciát jelentenek a katolikus kereskedőknek, és a zsidók egy része valóban nem érzi eléggé magáénak a lengyel államot stb. Egyszerűen az egyéni és a kollektív érdekek ütközését látja, amely egyre inkább átjárja az egész társadalmat. Tapasztalja az ebből fakadó egyre hevesebb konfliktusokat is. Vidéki nemesi családból származik (amely réteg nem igazán antiszemita, sőt), és érdeklődése rendszeresen a múlt felé fordul (zömmel történelmi regényeket ír), valószínűleg ezért is képtelen elszakadni a régtől fogva ismert problémáktól, képtelen új megoldásokat találni rájuk.

Pedig az állam sokszor megkísérelte – szokásmódot, törvények, sőt területi elrendezés szerint is – szétválasztani a konfliktus kiobbantására hajlamos társadalmi csoportokat. Hiszen miért tartották sokáig Lengyelországot zsidó „paradicsomnak”? Azért, mert itt a zsidók *elkülönültebb* életet élhettek, mint más országokban. Elsősorban a Visztulától keletre laktak nagy számban,

azon a tájon, ahol a társadalmi háló meglehetősen laza volt. Itt a zsidó közösségek belső autonómiája teljesnek volt mondható, kapcsolatuk a keresztényekkel szinte elenyésző és specializált. Így válhatott a *steitl* – gettó létére – a szabadság színhelyévé, amelyben lakói otthon érezhették magukat, már csak azért is, mivel nem volt kötelező ott lakniok állandóan. Hadd idézzek néhány sort egy régi kiszámoló versből:

*Jedzie, jedzie pan na koniku sam,
Sługa za nim ze śniadaniem,
A za nimi chłop, chłop, chłop, na koniku hop, hop,
hop!
A za nimi Żyd, Żyd, Żyd, na koniku hyc, hyc, hyc!*

*(Elöl léptet az uraság, egymaga a lován,
Utána a szolgálja, viszi az ebédet,
Őutána a paraszt megy a kis lován,
Azután meg a zsidó, ő is a lován.)*

Vagyis a zsidó az utolsó, de ő is lovon ül, és feltehetően elégedett sorsával.

A hagyományos antiszemitizmus tehát szétválaszt, legvégső esetben száműzetésbe küld, mint tette például Nyugat-Európában. A totális antiszemitizmus viszont pusztít, s ekkor a zsidóra ugyanolyan sors vár Kaliforniában, mint Berlinben.

Kossak minden bizonnyal a szétválasztás elvéből indult ki. De a zsidók tömeges – és meglehetősen újkeletű – beáramlása a közösségekbe szerinte invázióval ér fel, és ezzel a felfogásával magyarázhatók röpcédulájának felháborító ostobaságai. Ráadásul Kossak úgy érezte, hogy ezekre az ostobaságokra szükség van, mivel csak így lehet szót érteni olvasói nyíltan antiszemita részével. És Közép-Európa lakosainak nagyon nagy többsége – és nemcsak Közép-Európáé! – Kossakhoz hasonlóan gondolkodott. A híres-hírheft röpirat e gondolkodásmód erkölcsi következményeit fogalmazza meg, mégpedig igen radikálisan.

Zofia Kossak tehát ellenségnek tekintette a zsidókat, ugyanakkor rémülettel töltötte el üldöztetésük és őket fenyegető genocídium. E kétfajta reakció benne természetesen kapcsolódott egymáshoz, egyáltalán nem okozott neki gondot. De képtelen volt a civil társadalmat olyannak elképzelni, amilyenek mi elképzeljük. Kész volt életét áldozni a zsidókért, ám ha valamilyen csoda folytán, nem túlságosan sok szenvedés árán a zsidók elhagyhatták volna az országot – nagy megkönnyebbülést érzett volna. Képtelen volt elképzelni igazi együttélést, és nem érezte soha ennek szükségességét.

S hogy mégis itt vagyunk?

Jelenlétünk talán majd hozzásegít ahhoz, hogy ez a nézőpont háttérbe szoruljon, meghaladható legyen.

ACZÉL FERENC FORDÍTÁSA